

Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî: Üç Sünen Kitabının Birbirlerine Üstünlüğü ile İlgili İddialar ve Rivayet Kaynakları Açısından Bir Değerlendirme

Abū Dāwūd, al-Tirmidhī and al-Nasā'ī: The Claims About the Superiority Between the Three Sunan Books and An Evaluation in Terms of Narration Sources

Selvi Raif MURAD (Sorumlu Yazar)

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Sakarya/Türkiye

PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Hadith, Sakarya/Türkiye

selvi.murad@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6737-5120

Erdinç AHATLI

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Sakarya / Türkiye
Professor Dr., Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Sakarya/Türkiye

eahatli@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5663-7540

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	31 Mart 2023 / 31 March 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	22 Mayıs 2023 / 22 May 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	25 Haziran 2023 / 25 June 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Haziran 2023 / June 2023
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 31-50.	

Atıf / Cite as: Ahatlı, Erdinç; Murad, Selvi Raif. "Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî: Üç Sünen Kitabının Birbirlerine Üstünlüğü ile İlgili İddialar ve Rivayet Kaynakları Açısından Bir Değerlendirme [Abū Dāwūd, al-Tirmidhī and al-Nasā'ī: The Claims About the Superiority Between the Three Sunan Books and An Evaluation in Terms of Narration Sources]". Kocaeli İlahiyat Dergisi-Kocaeli Theology Journal 7/1 (Haziran/June 2023), 31-50. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8032385>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected. **Yazar Katkıları / Author Contributions: Veri Toplanması / Data Collection:** EA (%50), SRM (%50), **Veri Analizi / Data Analysis:** EA (%50), SRM (%50) **Makalenin Yazımı / Writing up:** EA (%50), SRM (%50) **Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision:** EA (%50), SRM (%50)

Etik Beyan/Ethical Statement Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Erdinç AHATLI, Selvi Raif MURAD**).

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yayıncı / Published by:

Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayımıdır.

Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî: Üç Sünen Kitabının Birbirlerine Üstünlüğü ile İlgili İddialar ve Rivayet Kaynakları Açısından Bir Değerlendirme

Öz

Bu makalede Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin üç Sünen kitabının adları, telif amaçları ve şartları belirtilip bu kitaplardan birinin diğerlerine kıyasla üstünlüğüne dair iddialar ve bu iddiaların gerekçeleri tartışılmıştır. Her kitabın üstünlüğü ile ilgili iddiaların hangi bölgede daha yaygın olduğu ve bu görüşün yayılmasında önemli rol oynayan âlimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, üç kitabın müelliflerinin kitaplarında istifade etmiş oldukları hocalarının cerh ve ta'dil durumları tetkik edilmektedir. Ayrıca mezkûr kitaplarda yer alan ve İbn Hacer tarafından cerh edilen râvilerin sayılarının karşılaştırılması yapılmıştır. Bu sayede, hocaların cerh ve ta'dil durumlarından ve genel olarak isnadlarda bulunan râvilerin hâllerinden yola çıkılarak sadece teorik olarak değil pratik bir mukayese yapılmış olacaktır. Mezkûr eserlerin müelliflerinin bütün hocalarının cerh ve ta'dil durumlarına bakıldıktan sonra İbn Hacer'in tabaka sistemine göre Nesâî'nin hocalarının en güvenilir olduğu ve cerh edilen hiçbir hocasının olmadığı tespit edilmiştir. Aynı bulgulara göre Ebû Dâvud'un hocaları güvenilirlik açısından ikinci sırada yer alırken, Tirmizî'nin hocaları üçüncü sırada bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Sünen, Üstünlük, Kütüb-i Sitte.

Abû Dâwūd, Al-Tirmidhî And Al-Nasâ'î: The Claims About The Superiority Between The Three Sunan Books And An Evaluation In Terms Of Narration Sources

Abstract

This article examines the names of the three Sunan books of Abû Dâwūd, al-Tirmidhî, and al-Nasâ'î by stating purposes of publishing and conditions. Then, the claims about the superiority of one of these books over the others and the reasons for these claims are discussed. It is tried to determine in which region the claims about the superiority of each book are more common and the scholars who played an essential role in the spread of this view. Finally, we will examine the jarh and ta'dil (disparaging and declaring trustworthy) status of the teachers whom the authors of the three books used in their books. In addition, we compare the numbers of the narrators in the books mentioned above whom Ibn Hajar disparaged them. In this way, not only a theoretical but also a practical comparison will be made based on the jarh and ta'dil status of the teachers and the status of the generality of the narrators in the isnads. After reaching the status of jarh and ta'dil of all the teachers of the authors of the mentioned works, it has been determined, according to Ibn Hajar's classification system, that the teachers of Imam al-Nasâ'î are the most reliable, with no criticized teacher among them. According to the same findings, in terms of reliability, the teachers of Abû Dâwūd in second and the teachers of Tirmidhî are in third place.

Keywords: Abû Dâwūd, al-Tirmidhî, al-Nasâ'î, Sunan, Superiority, The Six Books.

Giriş

Hız. Peygamber'le beraber yaşayan sahâbîler onun sözlerini dikkatlice işitmişler ve davranışlarını titiz bir şekilde gözlemlemişlerdi. Hız. Peygamber'in irtihalinden sonra ise bu birikim belirli olaylar veya sorular bağlamında başka sahâbîlere yahut tâbiûna aktarıldı. Esasen bu rivayetler sahâbe ile sahâbe veya sahâbe ile tâbiûn arasında sistemli olarak nakledilmeyip ihtiyaç anında ve gerektiği kadarıyla nakledilirdi. Ebû Hureyre gibi çok hadis rivayet eden bazı sahâbîler ise herhangi bir ihtiyaç olmadan peş peşe farklı konularda hadis nakledirdi. Sahabenin sözü edilen nakilleri yarı sistemli rivayet tarzı olarak isimlendirilmiştir. Hadis rivayet sisteminin zaman içerisindeki gelişimi ile daha sonraları talebe sistemli olarak gerekli hazırlığını yaparak özel kurulan hadis meclisine gitmiş ve belli bir hadis mecmuasının, nüshasının veya kitabının rivayet hakkını alır olmuştur.¹

İhtiyaç anında ve gerektiği kadar yapılan rivayet genelde şifahi olarak gerçekleşmiştir. Az da olsa bu tür rivayet yazılı olarak kitâbe/mükâtebe yoluyla da nakledilebilirdi.² Yarı sistemli rivayetler de daha çok şifahi olarak nakledilmekteydi fakat bu tür rivayetlerin temelinde sahîfe veya nüsha bulunmaktaydı. Sahîfe veya nüsha tek, bir isnad ile nakledilen ve birden yüzlerle ifade edilebilecek sayılara kadar rivâyet ihtiva edebilen bir hadis mecmuasıdır.³ Sahîfe veya nüshanın üç türü olabilmektedir. Birincisi, sahâbenin kaleme aldığı ve Hız. Peygamber'den işittiklerini ihtiva eden sahife; ikincisi, bir râvinin sahâbîden duyduğu ve huzurunda veya emriyle yazdığı hadisleri ihtiva eden sahife; üçüncüsü, bir râvinin hocasından işitmiş olduğu hadisleri ihtiva eden sahîfe. Ancak bu son durumda yazma işlemi, meclis "imlâ meclisi" değilse, işittiği andan bir müddet sonra gerçekleşmiştir.⁴ Birinci tür sahîfe için en belirgin örnek Câbir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) meşhur sahîfesidir. Kendisinden bu sahîfeyi Süleymân b. Kays el-Yeşkürî (ö. 80/699 [?]) yazmıştır.⁵ Ayrıca Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Amr (ö. 65/684) ve Amr b. Hazm'ın (ö. 53/673 [?]) sahîfeleri bu tür sahîfelerden addedilmelidir.⁶ İkinci tür sahîfe için en meşhur örnek Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) olan sahîfesidir. Bazı kaynaklarda *Sahîfetü Hemmâm*⁷ bazı kaynaklarda ise *Nüşhatü Hemmâm*⁸ şeklinde isimlendirilen sahîfe 139 veya 138 hadis ihtiva etmektedir.⁹ Üçüncü tür nüshalara misal olabilecekler ise Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve A'meş'in (ö. 148/765) hocalarının meclislerinde işittikleri hadisleri eve döndüklerinde yazarak

¹ Bu şekildeki mezkûr üçlü ayırım ve isimlendirme Bekir Kuzudişli tarafından kullanılmıştır. Bk. Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebi İrâdî'l-hadîs* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 29-99.

² Bazı örnekler için bk. Erdinç Ahatlı - Selvi Raif Murad, "Kitâbe/Mükâtebe Metodunun Tarihçesi ve Kavramsallaşma Süreci", *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 1588-1589.

³ Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd, *Ma'rîfetü'n-nüseh ve's-suhufi'l-hadîsiyye* (Riyad: Dâru'r-Râye, 1412), 23.

⁴ Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd, *Ma'rîfetü'n-nüseh ve's-suhufi'l-hadîsiyye*, 25.

⁵ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atu Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 4/215; Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd, *Ma'rîfetü'n-nüseh ve's-suhufi'l-hadîsiyye*, 151.

⁶ Ahmed Abdurrahman es-Suveyyân, *Sahâifu's-Sahâbe ve tedvînu's-sünneti'n-Nebeviyyeti'l-müşerrefe*, 1410, 59-132; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2017), 81-87. Muhammed Mustafa el-A'zamî araştırmasında sahâbîlerden 52 kişinin yazdığını veya öğrencilerinin sahâbîlerden yazanları tespit etmiştir. Bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târihu tedvînih* (Dimeşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 1/92-142.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/316.

⁸ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 208.

⁹ Suveyyân, *Sahâifu's-Sahâbe ve tedvînu's-sünneti'n-Nebeviyyeti'l-müşerrefe*, 201; Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili - İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi - Tertip, Terceme, Yorum* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 8.

oluşturdukları nüshalardır.¹⁰ Birinci ve ikinci asırdan kalan nüshalar arasında bile bir nevi mukayese veya üstünlük açısından değerlendirme yapılmış denilebilir. Nitekim Abdullah b. Amr'ın sahîfesinin *es-Sahîfetü's-sâdika*,¹¹ Hemmâm b. Münebbih'in sahîfesinin ise *es-Sahîfetü's-sahîha*¹² şeklinde isimlendirilmesi bir açıdan bu duruma işaret etmektedir.

Hicri ikinci asrın başından itibaren farklı hadis kitapları ortaya çıkmaya başlamıştır. Mekhûl ed-Dımeşkî'nin (ö. 112/730) *Kitâbu's-Sünen fi'l-fikh*¹³ adlı eseri bazı değerlendirmelere göre hadis musannefâtının ilk eseri olarak kabul edilir.¹⁴ Râmhürmüzî (ö. 360/971) hadisleri ilk tasnif eden kişi ile ilgili bilgileri şehirlere göre vermektedir. Onun zikrettiği isimler şunlardır: İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Sa'îd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Hâlid b. Cemîl (ö. ?), er-Rabî' b. Sabîh (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), İbn Ebî Zâide (ö. 182/798), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), el-Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Vekî [b. el-Cerrâh] (ö. 197/812). Râmhürmüzî ilk musannifler ile ilgili sözlerini şu şekilde bitirmektedir: "Kûfe'de Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), (eserindeki) babların çokluğu, mükemmel tertibi ve güzel telifi ile eşsiz kalmıştır"¹⁵ İbn Ebî Şeybe zikredilen diğer isimlerden biraz daha geç vefat etmiş olsa da Râmhürmüzî bir mukayese yapıp onun eserinin daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Tirmizî (ö. 279/892) de Hişâm b. Hassân (ö. 148/765), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ve Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/814) eserlerini önceden örneği olmayan ve faydalı eserler arasında zikretmiştir.¹⁶ Sahîfeler ve nüshalarla beraber bu tür eserler ortaya çıktığında sistemli rivayet tarzı geliştirilmiştir. Öte yandan hicrî ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında konulara göre tasnif edilen eserler yanında müsned tarzı eserler de yazılmıştır.¹⁷ Görüldüğü gibi yazılan kitaplar arasında çok yönlü ve kapsamlı olmasa da bir nevi karşılaştırma her zaman söz konusu olmuştur. Nitekim Râmhürmüzî'nin, İbn Ebî Şeybe'nin kitabını tercih etmesi ve Tirmizî'nin bazı kitapları faydalı ve önceden örneği olmayan eserler olarak nitelendirmesi gibi durumlar, onlar nezdinde bu eserlerin değerine dair işaretlerdir.

¹⁰ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, thk. Yûsuf el-Iş (Beyrut: Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974), 112.

¹¹ Abdullah b. Amr'ın sahîfesi Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri içerdiği için bu şekilde isimlendirmiştir. Zira Abdullah aynı zamanda Ehl-i kitâbtan da haberler yazıyordu, ikisinin karışmaması için sahîfesine mezkûr ismi vermiştir. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2/285.

¹² Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 5/311; Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 2002), 8/94.

¹³ Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, ts., 279.

¹⁴ Sami Önler, "Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dımeşkî'nin Sünen'i", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 239.

¹⁵ Ebû Muhammed el-Hasen er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404), 611-614.

¹⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - vd. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), 5/738.

¹⁷ Konularına (ale'l-ebvâb) ve râvîlerine (ale'r-ricâl) göre şeklideki tasniflerin ortaya çıkışı ile ilgili bk. Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 192-240.; Nevzat Aydın, "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 199-230.

Önceki hadis derlemelerini önemli oranda ihtiva eden ve günümüze ulaşan hadis kaynaklarının çoğu hicri üçüncü asırda yazılmıştır. Bu eserleri üçüncü nesil hadis kitapları olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar arasında İslam dünyasında şöhrete kavuşmalarından itibaren bir üstünlük tartışması mevcuttur. Sadece sahih hadisleri kitaplarına aldıkları için Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*leri en muteber hadis kitapları olarak kabul edilmiştir. Ancak bölgesel ve dönemsel bazı istisnalar göz önüne alındığında, her iki kitap arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. Buhârî, kendisine koyduğu bazı şartlardan hareketle Müslim'in kitabından daha fazla öne çıkmış olsa da bazı bölgelerde Müslim'in *Sahihi* daha çok rağbet görmüştür.¹⁸ Bu iki kitaptan sonra ümmetin kabulü açısından Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin kitapları gelmektedir.

Müstakil olarak eserleri karşılaştırmayı amaçlamasa da Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113) *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* isimli bir eser kaleme almıştır. İbnü'l-Kayserânî olarak da tanınan Muhammed b. Tâhir eserinde ilk olarak Buhârî ve Müslim'in şartlarına değinmiş daha sonra ise *Sünen* müelliflerinin şartlarını tespit etmiştir. Fakat bunu yaparken şartlar arasında bir mukayese yapmamıştır. Makdisî *Sünen* müelliflerinin şartlarından söz ederken ilk önce Ebû Dâvud ve Nesâî'nin şartlarına temas etmiştir. Ondan sonra Tirmizî'nin şartlarından özel olarak bahsettikten sonra yine Nesâî'nin bazı şartlarını zikretmiştir.¹⁹ Sadece bu sıralamaya bakılarak müellifin bir tercihe gittiği söylenemez. Daha sonra Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (ö. 584/1188) *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* isimli bir eseri yazmıştır. Konuları İbn Tâhir'den biraz daha geniş şekilde ele alan Hâzimî bir hocanın öğrencilerini beş tabakaya ayırarak tabakaları şu şekilde belirtmiştir: Birinci tabakada Buhârî'nin şartlarına uygun olan bir hocanın öğrencileri yer almaktadır. İkinci tabakada Müslim'in, üçüncü tabakada Ebû Dâvud ve Nesâî'nin, dördüncü tabakada Tirmizî'nin şartlarına uygun olan râviler yer almaktadır. Beşinci tabakada ise Ebû Dâvud, Nesâî ve Tirmizî'nin i'tibar babında kullanmış oldukları râviler bulunmaktadır.²⁰

Daha yakın bir zamanda Leknevî'nin (ö. 1304/1886) de konuya dair bazı açıklamalara yer verdiği görülmektedir. *el-Ecvibetü'l-fâdile* adlı eserinde meşhur hadis kitaplarındaki "Hadislerin tamamı *sahih li zâtihi* veya *li gayrihi* yada *hasen li zâtihi* veya *li gayrihi* midir" şeklindeki ikinci soruya verdiği yanıtta kitapların niteliklerinden bahseden Leknevî, Süyûtî'den (ö. 911/1505) naklen Nesâî'nin *Sünen*'inin sünen türü kitaplar arasında en iyi kitap olduğunu ve en az zayıf hadis ve zayıf râvi içeren eser olduğunu söylemektedir. Böylece Nesâî'nin kitabının konum bakımından *Sahihayn*'dan hemen sonra ve diğer sünen kitaplarının önünde yer aldığını ileri sürmektedir.²¹ Aynı zaman diliminde Siddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) da *Kütüb-i sitte*'nin özelliklerine dair eser yazmıştır. Eserinin bir bölümünde hadis kitaplarını dört tabakaya ayırmıştır. Buna göre birinci tabakada *Sahihayn* ve *Muvatta* kitabı yer almakta ikinci tabakada ise üç *Sünen* kitabı bulunmaktadır.²² Fakat bunu yaparken Siddîk Hasan Han, üç kitap arasında bir tercihte bulunmamaktadır. Abdurrahman el-Mübârekpûrî (ö. 1935) Tirmizî'nin şerhinin mukaddimesinde Tirmizî'nin kitabı ile

¹⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Zayfillâh er-Rahîlî (Riyad: Matba'atu Sefîr, 1422), 73-75.

¹⁹ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1405), 15-27.

²⁰ Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 1405), 56-60.

²¹ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fadile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile* (Haleb: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1984), 75.

²² Siddîk Hasan Han, *el-Hitta fi zikri's-sihâhi's-sitte*, thk. Ali Hasan el-Halebî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 206-273.

ilgili önceki âlimlerin farklı değerlendirmelerini naklettikten sonra söz konusu kitabın Ebû Dâvud ve Nesâî'nin eserlerinin önünde yer aldığını ileri sürmektedir.²³ Nureddin Itr da (ö. 2020) Tirmizî'nin *Sünen*'i ile *Sahîhayn* arasındaki mukayeseli araştırmasında Mübârekpûrî gibi *Sünen*'in *Sahîhayn*'dan sonra ve diğer sünen kitaplardan önce yer aldığını söylemekte ve farklı görüşlerin sahiplerine cevap vermektedir.²⁴ Diğer taraftan Fârûk Hammâde Nesâî'nin *Amelü'l-yevmi ve'l-leyleti* isimli eserinin tahkikinin mukaddimesinde Nesâî'nin *Sünen*'inin *Sahîhayn*'dan sonra en az zayıf rivayet içeren eser olduğunu, dolayısıyla diğer sünen kitaplardan daha iyi olduğunu söylemektedir. Hatta ona göre Nesâî'nin kitabına aldığı ve aynı zamanda belirttiği zayıf hadisler çıkarıldığı zaman *Sünen*'in *Sahîhayn* derecesine de gelebileceğini ileri sürmektedir.²⁵ Doktora tezinde Nesâî ve kitabı hakkında inceleme yapan Ömer İmân Ebû Bekir çalışmasının bir kısmında özel olarak Nesâî ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'lerini cerh edilen râviler açısından ele almıştır. Neticede Ebû Bekir iki kitapta yer alan cerh edilen râvilerin genel itibarıyla az olduğunu belirttikten sonra Nesâî'deki cerh edilen râvilerin Ebû Dâvud'takilere göre daha az sayıda olduğunu tespit etmiştir.²⁶ Yakın zamanda bu konuyu ele alan bir makale yazılmış olup tarihte söylenen sözlerin bir kısmı beyan edilmiştir. Fakat makalenin hacminin çok artmaması için üç kitaptan hareketle uygulamalı örnekler zikredilmemiştir.²⁷

Bu makalede ilk olarak üç sünen kitabının isimleri, telif amaçları ve şartları zikredilecektir. Daha sonra tespit edebildiğimiz kadarıyla birinin diğerlerine göre üstünlüğüne ilişkin iddialar ve gerekçeleri tadat edilip incelenecektir. Son olarak üç kitabın müelliflerinin kitaplarında istifade ettikleri bütün hocaları cerh ve ta'dil durumları açısından ele alınacaktır. Böylece tümevarım yöntemi kullanılarak hocaların cerh ve ta'dil durumlarından hareketle sadece teorik olarak değil, aynı zamanda uygulamalı bir kıyaslama yapılacaktır. Dolayısıyla bu mukayeseyle üç müellifin doğrudan kaynakları olan hocalarının hangilerinin daha güvenilir ve hangilerinin daha az güvenilir olduğu görülmüş olacaktır. Önceki çalışmalarda genel olarak bazen râvilerle ilgili farklı iddialar bulunmakta fakat bu iddialar tam olarak sayısal verilere dayanılarak açıklanmamaktadır.

1. Üç Sünen Kitabının İsimleri ve Telif Amaçları

Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin kitaplarını incelerken onları vefat ettikleri tarihlere göre sıralayacağız. Bu bağlamda, metinde Ebû Dâvud'un kitabının ardından Tirmizî ve Nesâî'nin eserleri hakkında bilgi verilecektir. Âlimler nezdinde Ebû Dâvud'un kitabının adı konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Bunun sebebi, Ebû Dâvud'un bizzat kendisinin Mekkelilere yazdığı mektubunda kitabının adını *Kitâbü's-Sünen* şeklinde tasrih etmesidir.²⁸ Telifinin temel amacı ise fıkıh konularını içeren hadisleri en iyi şekilde tertip etmek ve her konuda delil olarak bildiği en sahih hadisleri tahrîc etmektir.²⁹ Dolayısıyla Ebû Dâvud'un bütün sahih hadisleri tahrîc etmek gibi bir kastı olmamıştır.

²³ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm Mübârekpûrî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezî*, ts., 179.

²⁴ Nûreddîn Itr, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve's-Sahîhayn* (Kahire: Matba'atu Lecneti't-te'lîfi ve't-terceme ve'n-neşr, 1970), 62.

²⁵ Fârûk Hammâde, "Mukaddime", *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* (Müessesetü'r-Risâle, ts.), 53.

²⁶ Ömer İmân Ebû Bekir, *el-İmâmu'n-Nesâî ve kitâbuhü'l-Müctebâ* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2003), 105.

²⁷ Mustafa Muhammed el-Emîn el-Ciknî, "el-Mufâdale beyne Süneni Ebî Dâvud ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî", *Mecelletü Câmi'ati Taybe li'l-âdâbi ve'l-ülûmi'l-insâniyye* 6/12 (1438), 187-241.

²⁸ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beirut: Dâru'l-Arabiyye, 1394), 25.

²⁹ Mehmet Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 85.

Diğer taraftan bir konuda sahih hadis bulamayınca mürsel ve müdelles³⁰ hadisleri de kitabına almıştır.³¹ Ebû Dâvud'un *Sünen*'i ahkâm hadisleri konusunda bir ders kitabı mahiyetinde hazırlanıp³² o, yirmi - yirmi beş yıl kitabını okumuş veya okutmuştur.³³ Onun için hadislerin bütün tariklerini vermeyip bazı tarikleriyle yetinmiştir. Ebû Dâvud'un ifadesiyle kendi kitabında bulunmayan bir sünnet *vâhî*³⁴ bir hadise dayılıdır.³⁵ Aynı zamanda Ebû Dâvud fıkıh ehlince bilinen hadisleri kullanmaya gayret etmiştir.³⁶ Fikhî yönünün bu şekilde güçlü olmasından dolayı Ebû Dâvud'un şârihi Hattâbî'ye göre bu *Sünen* Buhârî ve Müslim'in kitaplarından daha faydalı ve daha düzenlidir. Bunun yanı sıra Hattâbî, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin âlimlerin ihtilaflarında bir hakem statüsüne ulaştığını ve Irak, Mısır ve Mağrib ehlinin ona güvendiğini söyledikten sonra sadece Horasan ehlinin bazılarının Buhârî ve Müslim'in kitaplarına daha çok ilgi gösterdiklerini ileri sürmektedir.³⁷

Tirmizî'nin hadis kitabı günümüzde *Sünen* olarak meşhur olsa da müellif kendi eserine "*el-Câmi'u'l-muhtasar mine's-süneni 'an Rasûlillâhi sallellâhu aleyhi ve sellem ve ma'rifetu's-sahîhi ve'l-ma'lûli ve mâ 'aleyhi'l-'amel*" şeklinde isim vermiştir.³⁸ Tirmizî'nin verdiği bu isimden hareketle onun temel amaçları anlaşılmalıdır. İlk olarak bu kitap sadece ahkâm hadisleri değil *el-Câmi'* ismine uygun olarak sekiz ana konuyu kapsamaktadır.³⁹ Muhtasar kaydından anlaşılan, Ebû Dâvud'un uygulamasındaki gibi Tirmizî'nin de bildiği bütün hadisleri değil, açtığı bâblara uygun olan bazı hadisleri tahrîc etmesidir. Bunu yaparken sevk ettiği hadislerin çoğu merfû hadisler olmuş, az da olsa bazı mevkûf ve bundan daha az olmak üzere bazı maktu hadislere de yer vermiştir.⁴⁰ Kitabın ismindeki son kaydından anlaşıldığına göre Tirmizî, hadislerin sıhhati ve illeti konusunda bilgi de vermektedir. Tirmizî yöntemsel olarak karşıt görüşleri bir arada nakletmeyi uygun görmekte ve

³⁰ Mürsel hadis günümüzde terim olarak tâbiûndan birisinin doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadis anlamına gelmektedir. Fakat ilk dönemde senesinde herhangi bir râvi düşmesi durumunda da kullanılmıştır. Müdelles hadis ise bir kusuru gizlenerek rivayet edilmiş olan hadistir. Tedlîsin bazı çeşitleri ağır bir cerh sebebi sayılmamıştır. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 195, 213.

³¹ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 30.

³² Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 86.

³³ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 96, 439.

³⁴ *Vâhî/vâhin*, başka bir rivayetinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre bir değerlendirme yapmak üzere yani *îtibâr* için alınabilen zayıf hadise denir. Bk. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 327.

³⁵ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 26.

³⁶ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 29.

³⁷ Hamd b. Muhammed Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen* (Haleb: el-Metbe'atu'l-'ilmiyye, 1932), 1/6.

³⁸ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Tahkîk ismevi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî* (Haleb: Mektebül'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1993), 55; Erdinç Ahatlı - Selvi Raif Murad, "Sünen-i Tirmizî'de 'Hüve Hadîsü Fülân' Kavramı Üzerine", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 3. Esasen bir *Câmi'* olmasına rağmen Tirmizî'nin kitabının bu makalede ele alınmasının ve diğer *Sünen* kitapları ile mukayese edilmesinin sebebi tarihte genel olarak bu eserin *Sünen* şeklinde algılanmasıdır.

³⁹ Aziz Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 146. *Câmi'* türü hadis kitapları dinle ilgili konuların tamamını yani şu sekiz konuyu içermektedir: iman; ahkâm; rikâk; yeme, içme ve sefer adabı; tefsir, tarih ve siyer; şemâil; fiten ve melâhim; peygamberlerin ve ashabın menâkıbı. M. Yaşar Kandemir, "Câmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/94. *Câmi'* kavramının sorunları ve yeni bir tanım önerisi için bk. Bilge Kılıç, *Hadis Edebiyatında Câmi' Türü Kaynaklar ve Câmi' Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. Asır)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 191-215.

⁴⁰ Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*, 147.

bunlar arasında ulemanın tercihlerine işaret etmektedir. Yanı sıra ihtilaflı konularda da müellif, kendisine göre amel edilen hadisleri belirtmektedir. Zaten kendisinin açıkladığı şekilde Tirmizî, kitabına iki hadis hariç, en azından herhangi bir fakihin amel ettiği hadisleri almıştır.⁴¹ Ebû Gudde ise istisna edilen bu iki hadisin de bazı âlimler tarafından kullanıldığını ve onlarla amel edildiğini tespit etmiştir.⁴²

Nesâî'nin kitabına gelince o, daha çok *es-Sünenü's-suğra* olarak zikredilmektedir. Tespitlerimize göre bu isim Süyûtî (ö. 911/1505), Kettânî (ö. 1927) ve Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987) tarafından kullanılmıştır.⁴³ Bu da ilk tasnifi ve daha hacimli olan *es-Sünenü'l-kübrâ* olarak bilinen kitabından ayırmak için kullanılan bir isim olmalıdır. Kitabın asıl ismi ise bazı yerlerde *el-Müctenâ*⁴⁴ olarak zikredilse de daha çok *el-Müctebâ* olarak geçmektedir. Nitekim *Sünen*'in bazı bâblarının isimlerinde *el-Müctebâ* ismi geçmektedir.⁴⁵ Ayrıca Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105),⁴⁶ İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210)⁴⁷ ve Zehebî (ö. 748/1348) başka yerde⁴⁸ kitabın adını *el-Müctebâ* olarak zikretmişlerdir. Günümüze ulaşan yazma nüshaların çoğunda da bazı ziyadeleriyle beraber *el-Mücteba* ismi yazılmıştır.⁴⁹ Nesâî *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı kaleme aldıktan sonra Remle emiri ona bu kitaptaki hadislerinin tamamının sahih olup olmadığını sormuştur. Nesâî, *Kübrâ*'daki hadislerin tamamının sahih olmadığını söyleyince bu sefer Remle emiri ondan sadece sahih hadisleri ihtiva eden bir tasnif yapmasını istemiştir. Bunun üzerinde Nesâî “seçilmiş hadisler” anlamına gelen *el-Müctebâ*'yı kaleme almıştır. Fakat sonuçta *es-Suğrâ* da sadece sahih hadisleri içermemekte, eserde bir miktar illeti beyan edilen hadisler bulunmakta, hatta muhtemelen açtığı bâbta başka hadis bulamadığı için Nesâî, münker olarak nitelediği çok az hadis de zikretmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla Nesâî'nin *el-Müctebâ*'yı tasnif etmesinde sadece sahih hadisleri seçmek gibi bir kastının olmadığı, daha ziyade ihtisar maksadı güttüğü söylenebilir.⁵¹ Mesela *el-Kübrâ*'da “*Siyâm*” bölümünün ilk yarısındaki sahih ve illetli hadisler *el-Müctebâ*'da da yer almaktadır. Yarısından sonra olan hadislerin ise hiçbiri *es-Suğrâ*'da bulunmamaktadır. Diğer taraftan *es-Sünenü'l-kübrâ*'da bulunmayan ve *el-Müctebâ*'da olan *el-İmân* ve

⁴¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 5/736; Abdülfettâh Ebû Gudde, “et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-ecvibeti'l-fâdile”, *el-Ecvibetü'l-fadile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile* (Haleb: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1984), 69.

⁴² Ebû Gudde, “et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-ecvibeti'l-fâdile”, 70-71.

⁴³ Ebû Bekir, *el-İmâmu'n-Nesâî ve kitâbuhü'l-Müctebâ*, 44.

⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/131. Zehebî mezkûr yerde *el-Müctenâ*'yı Nesâî'nin değil, İbnü's-Sünnî'nin eseri olarak değerlendirmektedir. *el-Müctenâ*, *ictenâ*'nın ism-i me'ûlüdür. *İctenâ* ise meyveleri toplamak anlamına gelmektedir. Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1414), 14/156. Dolayısıyla bu isimlendirmeden hareketle sanki *es-Sünenü'l-kübrâ*'da olan rivayet meyvelerinin toplandığı ve bir araya getirildiği söylenebilir.

⁴⁵ Bâbın ismi şu şekildedir: *مَا جَاءَ فِي كِتَابِ الْقِصَاصِ مِنَ الْمُجْتَبَىِّ مِمَّا لَيْسَ فِي السُّنَنِ*. Buradaki mezkûr ifadenin, kitabın râvisinin kullanımı olma ihtimali de bulunmaktadır. Nesâî, “Kasâme”, 48-49.

⁴⁶ İşbîlî, *Fehrese*, 155.

⁴⁷ Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Câmiu'l-usûl fi ehâdîsi'r-resûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Mektebetü'l-Halvânî, 1389), 1/197.

⁴⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî (Beyrut: Dâiratü'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1374), 3/940. ez-Zehebî mezkûr yerde de *el-Müctebâ*'yı Nesâî'nin değil, İbnü's-Sünnî'nin eseri olarak değerlendirmektedir.

⁴⁹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Kitâbü'l-Müctebâ el-ma'rûf bi's-Süneni's-Suğrâ* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012), 1/70. (Tahkik komisyonunun tespiti).
⁵⁰ Nesâî, “Kat'u's-sârik”, 15.

⁵¹ Ebû Bekir, *el-İmâmu'n-Nesâî ve kitâbuhü'l-Müctebâ*, 72.

şerâ'uhû adlı bir kitâb da bulunmaktadır. Her ne kadar işbîlî mezkûr kitabın da *el-Kübrâ*'da yer aldığını nakletse⁵² de günümüze ulaşan yazma nüshalarında bulunmamaktadır.⁵³ Dolayısıyla *el-Müctebâ*'yı tam anlamıyla sadece *es-Sünenü'l-kübra*'nın ihtisarı olarak kabul etmek doğru olmayıp büyük ölçüde ona dayanan fakat az da olsa bazı ilavelerin yapıldığı kısmen farklı bir kitap olduğu söylenebilir.⁵⁴

2. Üç Sünen Müellifinin Şartları

Şartlarla ilgili araştırma yapan âlimler, türleri yakın olan kitaplar hakkında onların müşterek şartlarından bahsettikten sonra özel olarak ele aldıkları her kitabın diğer kitaplardan ayrılan özelliklerinden söz ederler. Bu şekilde Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri*, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünenleri* ve İbn Hibbân, İbn Huzeyme ve Hâkim'in kitapları bazen grup halinde incelenmiştir. Biz de ilk önce üç *Sünen* kitabının müşterek şartlarını zikredeceğiz. İbnü'l-Kayserânî, Ebû Dâvud ve ondan sonraki müelliflerin şartları diyerek şu üç şarttan bahsetmektedir:

- Buhârî ve Müslim'in tahrîc ettikleri hadisleri tahrîc etmişlerdir.
- Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olan fakat onların tahrîc etmediği hadisleri tahrîc etmişlerdir.
- Bir konu hakkında ihtilafı göstermek veya bazen de illetine işaret etmek için hadisler tahrîc etmişlerdir.⁵⁵

Bunlar dışında diğer âlimler üç *Sünen* kitabının şu müşterek şartlarını da zikretmişlerdir:

- Buhârî'nin tahrîc edip Müslim'in terk ettiği veya Müslim'in tahrîc edip Buhârî'nin terk ettiği râvilerin hadislerini tahrîc etmişlerdir.⁵⁶
- Terkinde ittifak edilmeyen râvilerin hadislerini tahrîc etmişlerdir. Ebû Dâvud ve Nesâî bunu tasrih edip Tirmizî tasrih etmemiş olsa da kitabı incelendiğinde böyle bir neticeye ulaşılabilir.⁵⁷ Buradaki ittifaktan maksat bütün âlimlerin ittifakı değil, mu'tedil/mutavassıt olan âlimlerin ittifakıdır.⁵⁸
- Hakkında cerh ifadesi bulunsa da hocasıyla münasebeti çok sıkı olan ve onun rivayetlerini iyi bilen talebelerin hadislerini tahrîc etmişlerdir.⁵⁹

⁵² İşbîlî, *Fehrese*, 154.

⁵³ Nesâî, *Kitâbü'l-Müctebâ*, 1/77.

⁵⁴ İki kitabın yazma nüshalarına dayanarak *el-Müctebâ*'da bulunan ve *el-Kübrâ*'da olmayan 260 hadis tespit edilmiştir. Nesâî, *Kitâbü'l-Müctebâ*, 1/77. (Tahkik komisyonunun açıklamasıdır).

⁵⁵ İbnü'l-Kayserânî, *Şurâtu'l-eimmeti's-sitte*, 19.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk İbn Mende, *Fadlû'l-ahbâr ve şerhu mezâhibi ehli'l-âsâr - şurâtu'l-eimme*, thk. Abdurrahman b. Abdilcebâr el-Ferîvâî (Riyad: Dâru'l-Müslim, 1416), 71.

⁵⁷ Cikanî, "el-Mufâdale beyne Süneni Ebî Dâvûd ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî", 204.

⁵⁸ Muhammed b. İsmâ'îl es-San'ânî, *Tavdihü'l-efkâr li-me'âni tenkihî'l-enzâr*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyde (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417), 1/198.

⁵⁹ Hâzimî, *Şurâtu'l-eimmeti'l-hamse*, 57.

Bu müşterek şartları zikrettikten sonra özel olarak tespit edilen bazı şartları da zikretmek yerinde olacaktır. Ebû Dâvud, kitabında uyguladıklarını büyük oranda risalesinde⁶⁰ açıkladığı için onun hususi şartlarını daha iyi görebilmekteyiz. Mesela bir hadis iki sahih sened ile geldiğinde daha âli senedi tercih etmiştir.⁶¹ Hadislerin çoğu onun zamanında meşhur olan yani âlimler tarafından bilinen hadislerdir.⁶² Münker veya çok zayıf bir hadis kullandığında onu açıklayacağını, bir şey söylemediği durumda ise hadisin sâlih olduğunu beyan etmiştir.⁶³ Fakat uygulamada çok zayıf hadisler için de bazen hiçbir şey söylemediği vakidir. Bu durum, hadisin zayıflığının herkes tarafından bilinmesiyle açıklanmıştır.⁶⁴ Bir konuda muttasıl hadis bulunamadığında mürsel hadis ile ihticac etmiştir.⁶⁵ Ebû Dâvud en çok hocası Ahmed b. Hanbel'den etkilenmiş, hatta eserinin ilk halini hocasına takdim ederek onun rızasını istemiştir.⁶⁶

Tirmizî ise en çok *Sahîhayn* müellifleri Buhârî ve Müslim'den etkilenmiştir. Ancak o, kitabında onlardan farklı olarak sadece sahih hadisleri tahrîc etmeyip ilim ehli nezdinde amel edilen hadisleri kitabına almıştır. İbnü'l-Kayserânî, Tirmizî'nin bu yaptığının gereğinden fazla esneklik (mütesahil) olduğunu ifade etmiştir. Fakat Tirmizî hadislerin sonunda ortaya koyduğu değerlendirmelerle kendisine yöneltilen tenkitleri savuşturmuştur.⁶⁷ Tirmizî, Hâzimî'nin talebe/râvî taksiminde dördüncü tabakada geçen râvileri kullanmıştır. Bu tabakada cerh edilen ve aynı zamanda hocasıyla münasebeti çok fazla olmayan öğrenciler yer almaktadır. Hâzimî'ye göre sadece Tirmizî bu tür râvileri kullanmış fakat hadisin derecesini beyan etmiştir.⁶⁸ Bazen de yalan ile itham edilen veya ittifakla terk edilen râvinin rivayetini ikinci sened olarak yani mütâbaat kabilinden kitabına almıştır.⁶⁹

Nesâî ilim ehli nezdinde râvi tenkitleri açısından müteşeddit olarak kabul edilir.⁷⁰ Hatta Dârekutnî (ö. 385/995) Buhârî ve Müslim'in kitaplarında kullandığı ve Nesâî'nin zayıf olarak değerlendirdiği râvileri bir araya getiren bir eser yazmıştır.⁷¹ Bu yüzden İbnü's-Seken (ö. 353/964), İbn Adî (ö. 365/976), Dârekutnî, İbn Mende (ö. 395/1005) ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) gibi bazı âlimler Nesâî'nin kitabını "es-Sahîh" şeklinde nitelemişlerdir.⁷² Üç *Sünen* kitabının müşterek şartlarından ayrı olarak Nesâî'nin bazı sözlerinden ve farklı araştırmalardan hareketle şu özel şartı

⁶⁰ Bu risalenin Ebû Dâvud'a aidiyetine dair bir tartışması için bk. Tahsin Kazan, "Risâle ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenih" *İsimli Eserin Ebû Dâvud'a Aidiyeti Problemi* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020).

⁶¹ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 23.

⁶² Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 29.

⁶³ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 25, 27.

⁶⁴ San'ânî, *Tavdîhü'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr*, 1/194.

⁶⁵ Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*, 25.

⁶⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 10/75.

⁶⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, 21.

⁶⁸ Hâzimî, *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*, 57.

⁶⁹ Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu 'ileli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421), 2/611.

⁷⁰ Hammâde, "Mukaddime", 45.

⁷¹ Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabi* (Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 1/273.

⁷² Hammâde, "Mukaddime", 42.

da zikredilebilir: Nesâî âli senede çok fazla ihtimam göstermeyip her zaman nâzil de olsa daha sahih olanı tercih etmiştir.⁷³

3. Üç Sünen Kitabının Kendi Aralarındaki Üstünlük İddiaları ve Gerekçeleri

Üç *Sünen* müellifinin şartlarını zikrettikten sonra âlimler tarafından mezkûr kitapların birbirlerine üstünlüğü açısından sıralamasını vermek uygun olacaktır. Bazen sıralama yapmadan birisinin mutlak olarak diğer iki kitaptan daha iyi olduğunu söyleyen âlimler de vardır. Onların bu sözlerinin varsa gerekçeleri zikredildikten sonra, tespit edilen genel gerekçeler de belirtilmeye çalışılacaktır.

Taşköprizâde (ö. 968/1561) hadis kitaplarını sıralarken Buhârî, Müslim, Mâlik b. Enes, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce şeklinde sıralamaktadır.⁷⁴ Taşköprizâde, eserinde zikrettiği müellifler ve kitaplarından bahsederken yine aynı sıralamayı takip etmiştir.⁷⁵ Hindistanlı âlim Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) hadis kitapları arasında dört kitabın en faydalı olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin kitaplarıdır. O, tertibinde Ebû Dâvud'u üçüncü sıraya koymakta ve bunun sebebini, Ebû Dâvud'un fakihlerin delil olarak kullandığı hadisleri kitabına almış olmasına dayandırmaktadır. Aynı zamanda Dihlevî, Gazzâlî'nin "Her müctehide bu kitap yeterlidir" şeklindeki sözlerini aktarmaktadır.⁷⁶ Şah Veliyyulâh'ın oğlu Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) hadis kitaplarından bahsederken *Sahîhayn*'dan sonra Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce şeklinde bir sıralamayı benimsemiştir.⁷⁷ 20. asırda yine Hindistanlı olan Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî (ö. 1982) sıhhat açısından ve diğer yönleriyle Buhârî'nin *Sahîh*'inin hadis kitapları arasında en üst derecede geldiğini, onu Müslim'in *Sahîh*'inin, onu da Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin takip ettiğini söylemektedir.⁷⁸ Görüldüğü gibi Taşköprizâde dışında Ebû Dâvud'u üç *Sünen* arasında ilk sıraya yerleştiren âlimler genel olarak Hindistanlı âlimler olup büyük ihtimalle Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî'den etkilenmişlerdir. Mezkûr âlimler Ebû Dâvud'un kitabını üçüncü sırada vermelerinin sebebini yeterince açıklamamışlardır. Fakat onların bu yaptıkları şu gerekçelere dayanabilir: Ebû Dâvud; Tirmizî ve Nesâî'ye göre zaman açısından öncedir ve dolayısıyla ilk olarak onun eseri yazılmıştır. Aynı zamanda Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în ve Ali b. el-Medîni gibi büyük muhaddislerden istifade etmiş olduğu halde Tirmizî ve Nesâî bu fırsattan mahrum kalmışlardır.⁷⁹ Hatta Ebû Dâvud, *Sünen*'inin belki ilk halini hocası Ahmed b. Hanbel'e takdim

⁷³ İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, 26.

⁷⁴ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevdû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1405), 2/114.

⁷⁵ Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevdû'âti'l-'ulûm*, 2/117-123.

⁷⁶ Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Huccetüllâhi'l-bâliga*, thk. es-Seyyid Sâbik (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1426), 1/258. Gazzâlî, *el-Müstasfâ* adlı kitabında ictihâd ehli olmak için bütün ahkam hadislerini ezberlemek gibi bir şart koşmayı, ictihâd ehlinin elinde Ebû Dâvud'un *Sünen*'inin tashih edilmiş nüshası gibi ahkam hadislerini içeren bir kitabın olmasının yeterli olduğunu söylemektedir. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-'ilmiyye, 1413), 343.

⁷⁷ Abdülazîz ed-Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisîn fi beyâni kutubi'l-hadis ve eshâbihe'l-gurri'l-meyâmîn*, çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423), 78.

⁷⁸ Ebû'l-Hasan en-Nedvî, "Ebû Dâvud ve kitabuhu's-Sünen", *Bezlu'l-mechûd fi halli Ebi Dâvud* (Hindistan: Merkezi's-Şeyh Ebi'l-Hasan en-Nedvî, 1427), 1/116.

⁷⁹ Ciknî, "el-Mufâdale beyne Süneni Ebî Dâvûd ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî", 224.

edip onun rızasını almıştır. Diğer taraftan Ebû Dâvud'un kitabının fikhî yönünün güçlü olması da öne çıkmasının bir diğer sebebi olabilir.⁸⁰

Öte yandan Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) Tirmizî'nin kitabının *Kütüb-i Sitte* içerisinde sıralamadaki üçüncü kitap olduğunu söylemektedir.⁸¹ Abdülazîz ed-Dihlevî, Tirmizî'den bahsederken onun *Câmi'* adlı kitabının, düzen ve tekrarsız hadis getirmek, fakihlerin görüşlerini ve delillerini zikretmek ve hadislerin derecesini açıklamak gibi farklı açılardan diğer hadis kitaplarından daha üstün olduğunu söyler.⁸² Tirmizî'nin şârihi Mübârekpûrî (ö. 1935) Kâtib Çelebi'ye tâbi olarak üç *Sünen* kitabı arasında Tirmizî'nin kitabının önde geldiğini tasrih eder.⁸³ Keza Nureddin Itr (ö. 2020) Tirmizî ile *Sahîhayn*'ı mukayeseli olarak incelediği araştırmasında Tirmizî'nin kitabının sıhhat açısından *Sahîhayn*'dan sonra ve diğer kitaplardan önce geldiğini ileri sürmektedir.⁸⁴ Itr, Hâzimî ve ona tabi olarak Zehebî'nin dile getirdiği Tirmizî'nin dördüncü tabakada olan ve daha ziyade yalan ile itham edilen râvilerin rivayetlerini kitabına aldığı şeklindeki tespiti naklettikten sonra cevaben Ebû Dâvud'un da dördüncü tabakadan rivayet aldığını ve yalan ile itham edilen râvilerin rivayetini kitabında tahrîc ettiğini delillerle ispat etmektedir.⁸⁵ Buna ilaveten Ebû Dâvud'un dördüncü tabakadan olan râvilerden rivayet tahrîc ettiğinde bunu belirtmeden yaptığı ileri sürülmektedir.⁸⁶ Abdülazîz ed-Dihlevî'nin tasrih ettiği ve yukarıda geçen gerekçelerin yanında en çok kullanılan gerekçe ise, Tirmizî'nin zayıf râviler kullandığı zaman bunu beyan etmesi ve hadisleri sıhhat açısından değerlendirmesidir.⁸⁷ Görüldüğü üzere Tirmizî'nin kitabını öne çıkaranlar, Mübârekpûrî gibi ona şerh yazan veya Nureddin Itr gibi onunla ilgili özel araştırma yapan âlimlerdir.

Diğer taraftan İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1392) üç *Sünen* müellifinin rical ile ilgili şartlarından bahsederek Hâzimî'nin taksimini kullanmıştır. Sonuçta o, kitaplarda kullanılan râvilerin durumlarına göre Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî şeklinde bir sıralama yapmaktadır.⁸⁸ Süyûtî (ö. 911/1505), Ebû'l-Hasen el-Me'âfirî el-Kâbisî (ö. 403/1012) ve İbn Rüseyd es-Sebtî'den (ö. 721/1321) naklen Nesâî'nin *Sünen*'inin *Sahîhayn*'dan sonra en az sayıda zayıf hadis ve mecruh râvi içeren eser olduğunu, ondan sonra da Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin kitaplarının geldiğini ifade etmektedir.⁸⁹ Sindî de (ö. 1138/1725) sâhibine atıf yapmadan Süyûtî'nin aynı ifadesini kullanmaktadır.⁹⁰ San'ânî (ö. 1182/1768), kuvvet ve sıhhat açısından Nesâî'nin *Sünen*'i hakkında adlarını zikretmeden bazı

⁸⁰ Cikanî, "el-Mufâdale beyne Süneni Ebû Dâvûd ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî", 225.

⁸¹ Hacı Halife Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 559.

⁸² Dihlevî, *Bustânü'l-muhaddisîn*, 84.

⁸³ Mübârekpûrî, *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezî*, 179.

⁸⁴ Itr, *el-Muvâzene*, 62.

⁸⁵ Itr, *el-Muvâzene*, 62.

⁸⁶ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/612.

⁸⁷ Itr, *el-Muvâzene*, 63.

⁸⁸ İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 2/613.

⁸⁹ Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Zehrü'r-rubâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986), 1/4. Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794), el-Kâbisî'nin bu sözünü onun *el-Mümehhed* adlı kitabından naklettiğini zikretmektedir. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynü'lâbidîn b. Muhammed (Riyad: Advâü's-selef, 1419), 1/274.

⁹⁰ Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986), 1/4.

âlimlerin onu diğer *Sünen* kitaplarına tercih ettiklerini söylemektedir.⁹¹ Ebû'l-Hasenât Abdülhay el-Leknevî (ö. 1886) yine Süyûtî'den naklen *Sünen* kitapları arasında en iyisinin Nesâî'nin kitabı olduğunu aktarmaktadır.⁹² Keza Abdülfettah Ebû Gudde (ö. 1997) *Sünenü'n-Nesâî*'nin tahkikinin mukaddimesinde sıhhat ve kabul açısından mezkûr kitabın Buhârî ve Müslim'den sonra geldiğini zikretmektedir.⁹³

Tadat edilen bu isimlere baktığımızda ilk önce Tunus ve Fas gibi Kuzey Afrika bölgesi âlimlerinin Nesâî'yi tercih ettikleri görülmektedir. Nitekim Ebû'l-Hasen el-Me'âfirî Tunus'ta Kayrevan'da doğup orada yaşamıştır. İbn Rüşeyd ise Kuzey Afrika'da bulunan ve bugünkü İspanya'nın toprağı olan Septe (Ceuta) şehrinde doğmuştur. Hatta Sehâvî'nin (ö. 902/1496) dediğine göre bazı Kuzey Afrikalılar (el-Meğâribe) Nesâî'nin kitabını Buhârî'nin *Sahîh*'inin önünde saymışlardır.⁹⁴ Dolayısıyla Endülüs ve Kuzey Afrika'da Nesâî'nin *Sünen*'inin özel bir yere sahip olduğu söylenebilir. Daha sonra Süyûtî, Sindî ve Ebû Gudde gibi Nesâî ile iştilal eden âlimler de aynı fikri paylaşmışlardır. Bu görüşün yayılmasındaki en önemli rolün Süyûtî'ye ait olduğu mülahaza edilmektedir. Nesâî'nin kitabını tercih eden âlimlerin gerekçelerinin başında onun cerh ve ta'dil konusunda müteşeddid olması gelmektedir. Zira, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin, hatta Buhârî ve Müslim'in kendilerinden hadis aldığı bazı râvilerden Nesâî rivayette bulunmamıştır.⁹⁵ Bu sebeple Nesâî herhangi bir durumdan dolayı zayıf râvileri kullandığında genel olarak onların halini açıklamıştır.⁹⁶ Dolayısıyla zayıf hadisler konusunda Nesâî'nin kitabı sünenler arasında en az zayıf hadis içeren kitap olarak değerlendirilmiştir. Zehebî'nin dediğine göre diğer bir gerekçe ise, Nesâî'nin muhaddis bir âlim olarak hadis ilminde ve özellikle de ilel ve rical konusunda Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî'den daha uzman olup bu yönleriyle Buhârî ve Ebû Zur'a'nın konumuna yaklaşmasıdır.⁹⁷

Tabi olarak üstünlük açısından mutlak bir hüküm vermek doğru olmayabilir. Nitekim Buhârî ve Müslim'in kitapları arasında bile Buhârî üstün görülmele birlikte bazı yönleriyle Müslim'in kitabı önde tutulmuştur. Yukarıda zikredilen özellikler ile âlimlerin görüşlerinden ve gerekçelerinden hareketle burada üç ana husus altında üç sünen kitabı şöyle sıralanabilir:⁹⁸ **1.** Şartları ve kullanılan hadisler açısından Nesâî ve Ebû Dâvud'un birbirlerine yakın olduğunu fakat yine de Nesâî'nin bir miktar öne çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla bu açıdan sıralama Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî şeklinde olur. Bu sıralamanın nisbî olduğunu tekrar vurgulamak isteriz. Binaenaleyh mesela Nesâî'de bulunan her bir hadisin Tirmizî'de bulunan her bir hadisten daha sahih olduğu söylenemez. Sadece Nesâî'yi incelerken zayıf hadise rastlama ihtimalinin diğerlerine göre biraz daha az olduğu öne sürülebilir. Müelliflerinin bu hadisleri kullanmaları ise onların amaçları, şartları ve yöntemlerine göredir. **2.** Kitapların fikhî yönü açısından Ebû Dâvud'un kitabının ilk sırada sonra

⁹¹ San'ânî, *Tavdihü'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr*, 1/197.

⁹² Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fadile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*, 75.

⁹³ Abdülfettâh Ebû Gudde, "Mukaddime", *Sünenü'n-Nesâî*, 8 Cilt (Haleb: Mektebül'-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986).

⁹⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 1/48.

⁹⁵ Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 1/112.

⁹⁶ Hammâde, "Mukaddime", 49.

⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 1982, 14/133.

⁹⁸ Bu hususlar Cikni'nin araştırmasından istifade edilerek zikredilmiştir. Cikni, "el-Mufâdale beyne Süneni Ebî Dâvud ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî", 227.

ise Tirmizî'nin kitabının geldiği ileri sürülebilir. Tirmizî kitabında âlimlerin fikhî farklı görüşlerine de yer vermiştir. Bu hususta son olarak Nesâî'nin kitabının geldiği fakat onun da fikhî yönünün zayıf olmadığı söylenebilir. Nitekim Nesâî'nin fikhî yönü bâbların başlıklarında ve çokluğunda görülmektedir. **3.** Düzen ve tasnif konusunda ise Tirmizî'nin kitabının önde geldiğini ifade edilebilir. Zira onun hadislere verdiği hükümlerle, konuların çokluğu ve “ve fi'l-bâbi” şeklinde işaret ettiği diğer hadislerle bir öncülük yaptığı görülmektedir.

4. Üç Müellifin Kitaplarında Hadis Aldıkları Hocalarının Cerh ve Ta'dil Durumları

Üç *Sünen* kitabının üstünlüğüne ilişkin tarihte söylenenleri ve bunların gerekçelerini zikrettikten sonra, bunu en az bir açıdan uygulamalı olarak test etmek istiyoruz. Her iddianın göreceli bir yönü olduğu gibi, bazı iddialar diğerlerine göre daha fazla nisbî olabilir ve görüşün sahibine bağlıdır. En az göreceli olan ve test edilebilecek iddialar, ricâl ile ilgili olanlardır. Râvinin cerh ve ta'dil durumu konusunda her zaman ittifak olmasa da, en azından bu konuda bazı tabaka sistemleri geliştirilmiştir ve bu sistemlerden hareketle uygulamalı bir karşılaştırma yapılabilir.

Bu bağlamda, üç müellifin kitaplarında doğrudan yer verdikleri hocalar, cerh ve ta'dil açısından incelenecektir. Burada sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için İbn Hacer'in değerlendirmeleri kullanılacaktır. Bu meyanda onun cerh ve ta'dil lafızlarına ve geliştirdiği tabaka sistemine göre üç müellifin hocaları değerlendirilip hangi müellifin hangi tabakadan ne kadar hocadan yararlandığı ve ne kadar rivayette bulunduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla bu mukayeseye üç müellifin doğrudan kaynakları olan hocalarının hangilerinin daha güvenilir ve hangilerinin daha az güvenilir olduğu görülmüş olacaktır. Mezkûr hocaları en iyi tanıyanlar, kendileri ile görüşmüş olan müellifler olup onlar hakkında günümüze ulaşan bilgiler ve değerlendirmeler eksik de olabilir. Fakat günümüzde sadece bu bilgilerden hareketle bir nevi kıyaslama yapmak durumundayız.

Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde bulunan hadislerin sayısı, çeşitli kaynaklarda farklı rakamlar verilerek belirtilmiştir. Bazı kaynaklarda hadis sayısı 4800, bazılarında ise 5274 olarak verilirken⁹⁹ özel olarak isnadlarıyla ilgili yürütülen bir araştırmada isnadların sayısının 6151 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, aynı araştırmada hocaların sayısı 401 olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰ Bu verilere göre, her hocanın ortalama olarak 15,34 rivayeti bulunmaktadır. *Sünen-i Tirmizî*, farklı nüshalarında farklı hadis sayısı içermektedir. Bazı tahkiklerde 3956 hadis bulunduğu belirtilirken, diğer nüshalarda 4300 hadis olduğu ifade edilir. Ancak, yapılan araştırmanın neticesinde bu eserin 5009 rivayete yani isnada sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetleri Tirmizî 211 hocasından aktarmıştır.¹⁰¹ Dolayısıyla, her hocaya ortalama olarak 23,74 hadis düşmektedir. Nesâî'nin *Sünen*'inde ise hadislerin sayısı farklı tahkiklere göre 5758 ile 5803 arasındadır. Bizim tespitlerimize göre *Sünen*'de isnad sayısı 6814'dür. Bu isnadlar, Nesâî tarafından 321 hoca aracılığıyla nakledilmiştir. Neticede her hocaya ortalama olarak 21,23 sened düşmektedir. Bu verilerden yola çıkarak, üç kitapta her hocaya düşen ortalama rivayet sayılarının, Tirmizî'de ara biraz açılrsa da, birbirine yakın olduğunu

⁹⁹ M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/145.

¹⁰⁰ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 134.

¹⁰¹ Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*, 286.

söyleyebiliriz.¹⁰² Ancak, bazı farklılıklar da mevcuttur. Ebû Dâvud, en çok hocadan istifade ettiği için, her hocaya ortalama olarak en az rivayet düşen müelliftir. Ardından Nesâî gelmekte olup, en az hocadan rivayeti olan müellif ise Tirmizî'dir.

Şimdi bu hocaların İbn Hacer'in tabaka sistemine göre nasıl dağıldığına ve kitaplarda onların rivayet sayısının ne kadar olduğuna bakalım. İbn Hacer'in ikinci ve üçüncü tabakada yer alan ta'dil lafızlarıyla¹⁰³ değerlendirilen Ebû Dâvud'un 221 hocası bulunmakta olup onların rivayetleri 5488'dir.¹⁰⁴ Dolayısıyla Ebû Dâvud'un tüm hocaların %55,11'i yüksek derecede tevsik edilmiş olup onların rivayetleri Ebû Dâvud'un bütün rivayetlerinin %89,22'sine tekabül etmektedir. Tirmizî'nin ise 115 hocası ikinci ve üçüncü derecedeki ta'dil tabakasında yer almaktadır. Onların *Sünen*'deki toplam rivayetleri 4234'dür. Dolayısıyla tüm hocaların %54,50'si yüksek derece ile tevsik edilmiş olup Tirmizî'nin bütün rivayetlerinin %84,53'ü onlardan nakledilmiştir. Nesâî'ye gelince İbn Hacer, onun hocalarından 181 muhaddisi ikinci ve üçüncü derecedeki ta'dil tabakalarından oluşan yüksek derece ile tevsik etmiştir. Bu sayı onun tüm hocalarının %56,39'una tekabül etmektedir. Onların naklettiği 5792 rivayet *Sünen*'in toplam rivayetlerinin sayısının %85,59'unu oluşturmaktadır. Müelliflerin kendilerinden hadis aldıkları hocalara baktığımızda üst derecede tevsik bakımından oranların birbirlerine yakın olduğu dikkati çekmektedir. Fakat az da olsa üst derecede tevsik edilen Nesâî'nin hocalarının diğerlerinden fazla olduğu, sıralamada Nesâî'den sonra Ebû Dâvud'un, en son ise Tirmizî'nin geldiği mülahaza edilmektedir. Ancak onlardan nakletmiş oldukları rivayet sayısı açısından Ebû Dâvud ilk sıraya yerleşmekte sonra Nesâî, akabinde de Tirmizî gelmektedir.

Diğer taraftan İbn Hacer'in taksimine göre dördüncü ve beşinci tabakaya¹⁰⁵ giren üç *Sünen* müellifinin hocaları ve onlardan yaptıkları rivayetler şu şekildedir: Ebû Dâvud'un 149 hocasının 584 rivayeti¹⁰⁶ (tüm hocaların %37,16'sını ve bütün rivayetlerin %9,49'unu oluşturmakta); Nesâî'nin 128 hocasının 959 rivayeti (tüm hocaların %39,88'ini ve bütün rivayetlerin %14,17'sini oluşturmakta); Tirmizî'nin 76 hocasının 677 rivayeti (tüm hocaların %36,02'sini ve bütün rivayetlerin %13,52'si oluşturmakta) vardır. Zikredilen oranlara baktığımızda yine bu tabakalarda da Nesâî'nin hocalarının diğerlerine göre daha fazla olduğu müşahede edilmektedir. Ebû Dâvud'un bu tabakalardaki hocalarının rivayetleri ise daha azdır, çünkü öncekilerinde daha fazlaydı.

Ebû Davûd'un hocalarından altıncı tabakaya¹⁰⁷ 27 muhaddis girmekte olup onlardan 75 hadis nakletmektedir.¹⁰⁸ Tirmizî'nin hocalarından 9 muhaddis aynı tabakaya girmekte olup onların rivayet sayısı 24'tür.¹⁰⁹ Nesâî'nin 10 hocası aynı tabakada bulunmaktadır ve onlardan sadece 14

¹⁰² Buhârî'nin *Sahîh*'inde her hocaya düşen ortalama rivayet sayısı 23.72'dir ve bu sayı üç *Sünen* kitabındaki rakamlara yakındır. Ancak Müslim'in *Sahîh*'inde durum çok farklıdır, çünkü tariklerin sayısı çok, buna karşın hocalarının sayısı azdır. Bu yüzden her hocaya ortalama olarak 80 rivayet düşmektedir.

¹⁰³ İkinci ve üçüncü tabakaya ait bazı ta'dil lafızlar şunlardır: *sikatun sika, sikatun hafız, sika, mutkin, sebt, adl* vs. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dâru'r-Raşîd, 1991), 74.

¹⁰⁴ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 146-147.

¹⁰⁵ Dördüncü ve beşinci tabakaya ait bazı cerh ve ta'dil lafızlar şunlardır: *sika rubbemâ ahtae, sika lehu garâib, Sika rumiye bi'n-nasb, sadûk, lâ be'se bihî, sadûk yehim, sadûk rubbemâ ahtae* vs. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 74.

¹⁰⁶ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 147.

¹⁰⁷ Altıncı tabakaya ait olan cerh ve ta'dil lafızları şunlardır: *makbûl, leyyinu'l-hadis* vs. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 74.

¹⁰⁸ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 147-148.

¹⁰⁹ Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*, 287.

rivayeti bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Nesâî, bu tabakada olan hocalardan en az rivayeti bulunandır. Sonraki tabakalardan (yedinci ve sonrası) ise Nesâî'nin hiçbir hocası bulunmamaktadır. Öte yandan Ebû Dâvud'un üç hocası yedinci tabakada¹¹⁰ yer almaktadır ve onlardan 3 rivayet nakletmiştir.¹¹¹ Beri taraftan Tirmizî'nin cerh ve ta'dil bakımından yedinci, sekizinci¹¹² ve hatta onuncu¹¹³ tabakaya giren hocaları vardır. Bunların toplam sayısı 11 olup rivayetleri 68'dir.¹¹⁴

Verilen bu bilgilere göre Nesâî'nin ikinci tabakadan beşinci tabakaya kadar olan hocaları diğer iki *Sünen* kitaplarına oranla daha fazladır. Ayrıca yedinci ve sonraki tabakaya ait olup cerh edilen hocaları ise hiç yoktur. Ebû Dâvud'un yedinci tabakada bulunan sadece 3 hocası İbn Hacer tarafından cerh edilmiştir. Tirmizî'nin hocalarından ise yedinci ve sonraki tabakalardan olmak üzere 11 râvi cerh edilmiştir.

Üç kitapta geçen yalnızca hocaları değil bütün râvileri incelediğimizde İbn Hacer tarafından cerh edilen ve yedinci ve sonraki tabakaya ait olan râvilerin sayısı şu şekildedir: Nesâî'de 136 râvi, Ebû Dâvud'ta 332 râvi¹¹⁵ ve Tirmizî'de 448 râvi.¹¹⁶ Cerh edilen râvilerin azlığı açısından musanniflerin hocalarında olan sıralama, râvilerin tamamında da bariz bir şekilde görülmektedir.

Dolayısıyla kendilerinden hadis aldıkları hocaları bakımından Nesâî'nin *Sünen*'inde hiçbir hocası İbn Hacer tarafından cerh edilmemiştir. Ebû Dâvud ve Tirmizî'de ise eserlerinde kendilerinden istifade etmiş oldukları hocalarından sırasıyla 3 ve 11 râvi İbn Hacer tarafından cerhe uğramıştır. Üç kitapta bulunan bütün râvilerin cerh ve ta'dil açısından hangi tabakaya ait olduklarını tespit etmemiş olsak da cerh edilen râvilerin sayısı tam olarak gösterilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde de sıralama aynı şekildedir. Bu nedenle isnadlarda bulunan râvilerin güvenilirlik durumlarına göre üç *Sünen* kitabının sıhhatiyle ilgili sıralama; Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî şeklinde yapılabilir.

Sonuç

Erken dönemlerden itibaren hadis cüzleri, sahîfeleri ve kitapları arasında bir şekilde bir kıyaslama söz konusudur. Onlardan bazıları diğerlerine göre daha faydalı olarak nitelenmiştir. Günümüze ulaşan hadis kaynaklarının çoğu, hicrî üçüncü asırda yazılmıştır ve bunlar üçüncü nesil hadis kitapları olarak kabul edilir. Bu kitaplar arasında, bir üstünlük tartışması mevcuttur. Kendilerine koydukları şartlara göre sadece sahih hadisleri içeren Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri*, en güvenilir hadis kitapları olarak kabul edilir. İki kitap arasında, Buhârî, kendisine koyduğu bazı şartlara dayanılarak, Müslim'in kitabından daha önemli görülmektedir. Bu iki kitaptan sonra ise, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin kitapları, ümmetin kabulüne mazhar olmuştur.

Âlimler, üç *Sünen* kitabının ortak ve farklı şartları hakkında değerlendirmede bulunmuşlardır. Telif amaçları farklı olduğundan, doğal olarak kitapların önem derecesi farklı şekillerde sıralanmıştır. Nesâî ve Ebû Dâvud'un şartları ve kullanılan hadisler açısından birbirlerine yakın

¹¹⁰ Yedinci tabakada olan râviler şu lafızlarla nitelenmişlerdir: *mestûr*, *mechûlü'l-hâl*. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 74.

¹¹¹ Dinçoğlu, *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*, 148.

¹¹² Sekizinci tabakada yer alan râviler *zayıf* lafızıyla vasıflandırılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 74.

¹¹³ Onuncu tabakada olan râviler *metrûk*, *vâhî*, *sâkit* vs. lafızlarla nitelenmişlerdir. İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, 74.

¹¹⁴ Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*, 287.

¹¹⁵ Ebû Bekir, *el-İmâmu'n-Nesâî ve kitâbuhü'l-Müctebâ*, 105.

¹¹⁶ Gökçe, *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*, 287, 306, 322, 356.

olduğu, ancak Nesâî'nin bir miktar öne çıktığı söylenmiştir. Nesâî'nin kitabını önde tutan âlimler arasında Ebü'l-Hasen el-Me'âfirî el-Kâbisî, İbn Rüşeyd es-Sebtî, İbn Receb el-Hanbelî, Süyûtî, Sindî, San'ânî ile Abdülfettah Ebû Gudde bulunmaktadır. Bu isimlere bakıldığında, öncelikle dördüncü asırdan sonra Tunus ve Fas gibi Kuzey Afrika bölgesi âlimlerinin Nesâî'yi tercih ettiği görülmektedir. Bu görüşün yayılmasında Süyûtî'nin önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Fıkhî yönü açısından Ebû Dâvud'un kitabının ilk sırada olduğu, Tirmizî'nin ise ikinci sırada yer aldığı ileri sürülmüştür. Bu görüşün daha çok Hindistan'da yayıldığı ve bunun sebebinin Şah Veliyyullah ed-Dihlevî olduğu mülahaza edilmiştir. Ondan sonra Muhammed Zekeriyya Kandehlevî de aynı görüşü paylaşmıştır. Tirmizî'nin kitabının düzen ve tasnif konusunda önde geldiği, konuların çokluğu ve diğer hadislerle işaret etmesi gibi ayrıcalıklarıyla dikkat çektiği belirtilmiştir. İlk defa Kâtib Çelebi'nin bu kitabı üç kitap arasında önde sıraladığı görülmektedir. Ardından Abdülazîz ed-Dihlevî, Mübârekpûrî ve Nureddin İtr aynı görüşü benimsemişlerdir.

İbn Hacer'in ricâl ile ilgili değerlendirmelerine ve tabaka sistemine göre, üç kitapta incelenen müelliflerin hocaları içerisinde Nesâî'nin hocaları, ikinci tabakadan altıncı tabakaya kadar dağılmakta ve ondan sonraki tabakalarda hiçbir hocası bulunmamaktadır. Az da olsa Ebû Dâvud'un 3 hocası ve Tirmizî'nin 11 hocası cerh edilmiş olup bunlar yedinci ve sonraki tabakalarda bulunmaktadır. Diğer taraftan mezkûr üç müellifin, üst derecede tevsik edilen ve İbn Hacer'in tasnifinde cerh ve ta'dîlin ikinci ve üçüncü tabakasında bulunan hocalarının tüm istifade etmiş oldukları hocalarına göre oranları sırasıyla şu şekildedir; Nesâî'de - %56,39; Ebû Dâvud'da - %55,11; ve Tirmizî'de %54,50. Ayrıca dördüncü ve beşinci tabakada bulunan hocaların oranları da aynı sırada olup şu şekildedir; Nesâî - %39,88; Ebû Dâvud - %37,16; Tirmizî - %36,02. Bu verilere göre Ebû Dâvud, Nesâî'den sonra gelmekte, Tirmizî ise en sonda yer almaktadır. Üç kitapta cerh edilen bütün râvilerin sayılarına bakıldığında ise, Nesâî'de 136; Ebû Dâvud'da 332 ve Tirmizî'de 448 râvi cerh edilmiş olmakla yine aynı sıralama karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, sıhhat bakımından ve en az cerh edilen râvi kullanma açısından, Nesâî, Ebû Dâvud, Tirmizî şeklindeki sıralama doğru görünmektedir.

Kaynakça

- A'zamî, Muhammed Mustafa el-. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târîhu tedvînih*. 2 Cilt. Dimeşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- Ahatlı, Erdinç - Murad, Selvi Raif. "Kitâbe/Mükâtebe Metodunun Tarihçesi ve Kavramsallaşma Süreci". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2022), 1577-1613. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1178973>
- Ahatlı, Erdinç - Murad, Selvi Raif. "Sünen-i Tirmizî'de 'Hüve Hadîsü Fülân' Kavramı Üzerine". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017), 1-26.
- Aydın, Nevzat. "Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 199-230.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Bekr b. Abdillâh Ebû Zeyd. *Ma'rifetü'n-nüseh ve's-suhufi'l-hadîsiyye*. Riyad: Dâru'r-Râye, 1412.
- Ciknî, Mustafa Muhammed el-Emîn. "el-Mufâdale beyne Süneni Ebî Dâvûd ve't-Tirmizî ve'n-Nesâî". *Mecelletü Câmî'ati Taybe li'l-âdâbi ve'l-'ulûmi'l-insâniyye* 6/12 (1438), 187-241.
- Dihlevî, Abdülazîz. *Bustânü'l-muhaddisîn fi beyâni kutubi'l-hadîs ve eshâbihe'l-gurri'l-meyâmîn*. çev. Muhammed Ekrem en-Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1423.
- Dihlevî, Şah Veliyyullâh. *Huccetüllâhi'l-bâliqa*. thk. es-Seyyid Sâbik. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1426.
- Dinçoğlu, Mehmet. *Ebû Dâvud'un Sünen'i (Kaynakları ve Tasnif Metodu)*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Bekir, Ömer İmân. *el-İmâmu'n-Nesâî ve kitâbuhü'l-Müctebâ*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2003.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehli Mekke*. thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 2. Basım, 1394.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. "et-Ta'likâtü'l-hâfile 'ale'l-ecvibeti'l-fâdile". *el-Ecvibetü'l-fadile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1984.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Tahkîk ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmî'i't-Tirmizî*. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1993.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. "Mukaddime". *Sünenü'n-Nesâî*. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Erul, Bünyamin. *Hadislerin Dili - İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi - Tertip, Terceme, Yorum*. Ankara: TDV Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1413.
- Gökçe, Aziz. *Sünen-i Tirmizî'nin Kaynakları - Tespit ve Değerlendirme*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hacı Halife Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Hammâde, Fârûk. "Mukaddime". *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*. Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Han, Sıddîk Hasan. *el-Hitta fi zikri's-sihâhi's-sitte*. thk. Ali Hasan el-Halebî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Takyîdü'l-ilm*. thk. Yûsuf el-İş. Beyrut: Daru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târîhu medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

- Hattâbî, Hamd b. Muhammed Ebû Süleyman. *Me'âlimu's-Sünen*. 4 Cilt. Haleb: el-Metbe'atu'l-İlmiyye, 1932.
- Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsa. *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dâru'r-Raşîd, 3. Basım, 1991.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Zayfillâh er-Rahîlî. Riyad: Matba'atu Sefîr, 1422.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atu Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk. *Fadlû'l-ahbâr ve şerhu mezâhibi ehli'l-âsâr - şurûtu'l-eimme*. thk. Abdurrahman b. Abdilcebbar el-Ferîvâî. Riyad: Dâru'l-Müslim, 1416.
- İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1421.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- İşbîlî, İbn Hayr. *Fehrese*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- Itr, Nûreddîn. *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve's-Sahîhayn*. Kahire: Matba'atu Lecneti't-te'lîfi ve't-terceme ve'n-neşr, 1970.
- İbnü'l-Esîr el-Cezerî, Mübârek b. Muhammed. *Câmiu'l-usûl fi ehâdisi'r-resûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Mektebetü'l-Halvânî, 1389.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "es-Sünen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/145-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kazan, Tahsin. "Risâle ilâ ehli Mekke fi vasfi Sünenih" isimli Eserin Ebû Dâvud'a Aidiyeti Problemi. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Kılıç, Bilge. *Hadis Edebiyatında Câmi' Türü Kaynaklar ve Câmi' Kavramının Sorunları (Hicri I-IV. Asır)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetinde Bağlam: Sebebü İrâdi'l-hadîs*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-fadile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kâmile*. Haleb: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1984.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Mukaddimetü Tuhfeti'l-ahvezî*, ts.
- Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd, ts.
- Nedvî, Ebû'l-Hasan. "Ebû Dâvud ve kitabuhu's-Sünen". *Bezlu'l-mechûd fi halli Ebî Dâvud*. Hindistan: Merkezu's-Şeyh Ebi'l-Hasan en-Nedvî, 1427.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Kitâbü'l-Müctebâ el-ma'rûf bi's-Süneni's-Sugrâ*. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012.
- Önler, Sami. "Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dımeşkî'nin Sünen'i". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013), 227-247.
- Özpinar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1404.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâ'îl. *Tavdihü'l-efkâr li-me'âni tenkîhi'l-enzâr*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1417.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân. *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-îrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-arabî*. 10 Cilt. Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Sindî, Muhammed b. Abdilhâdî. *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Suveyyân, Ahmed Abdurrahman. *Sahâifu's-Sahâbe ve tedvînü's-sünneti'n-Nebeviyyeti'l-müşerrefe*, 1410.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Zehrü'r-rubâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âtî'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1405.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût, vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Tezkiratü'l-huffâz*. thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî. 4 Cilt. Beyrut: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1374.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynülbîdîn b. Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Advâü's-selef, 1419.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.